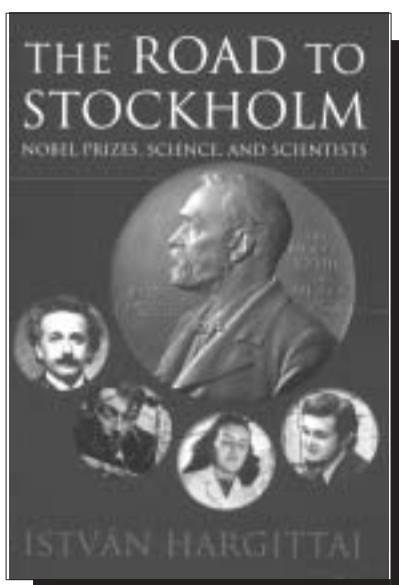

A Nobel-díj lenyűgöző története

ÁDÁM GYÖRGY

Magyar Tudományos Akadémia

István Hargittai: *The Road to Stockholm. Nobel Prizes, Science, and Scientists.*

**2002. Oxford, New York:
Oxford University Press, Inc.
342 oldal**

© Polanyiana 2002/1-2: 193-197

Megtisztelő felkérést kaptam a nyáron a *Polányi Társaságtól*: írjak rövid ismertetőt Hargittai István professzor nemrég megjelent és a Társaságunk ülésén is bemutatott, tekintélyes terjedelmű és pompásan kiállított könyvéről, amelyet a beavatatlanok számára „elcsépeltek” tűnő, a valóságban alig-alig ismert történetről, a fizikai, kémiai és orvosi Nobel-díjak és díjazottak valódi históriájáról irt.

Nem könnyű feladatot vállalt magára Hargittai István, hiszen maga a díj és a díjazottak körüli események, felfedezések és esetleges mulasztások, most, a százéves jubileum alkalmából szinte az értelmiségi „közbeszéd” tárgyai. Szinte mindenütt, ahol tanárok, egyetemi és főiskolai emberek, orvosok, gazdasági szakemberek és kutatók találkoznak az őszi és koratéli hónapokban, megtárgyalják az aktuális azévi eseményeket. A magyar értelmiségi közélet pedig hagyományosan érdeklődik a Nobel-díj iránt. Jómagam még a múlt század 30-as éveiben érdeklődő kisdíákként, a Romániához tartozó Nagyváradon, szinte tételesen fel tudtam sorolni az akkori és a megelőző évek sok Nobel-díjasát, egyet-mást barátaimmal együtt tudtunk is róluk. A hazai ismeretterjesztő irodalom, sőt a napi sajtó is

nyomon követi évtizedek óta a díjak sorsát és személyes vonatkozásait, népszerűek az összeállítások, lexikonok is. Sokan szinte állandóan forgatjuk a különböző nagyobb, vagy kisebb enciklopédiák megfelelő címlapjait. A Gondolat Kiadó 1974-ben megjelent Kislexikona hamar elfogyott, én a 2-ik kiadást, amely 1985-ig követi nyomon az összes Nobel-díjas pályafutását, ma is szívesen forgatom.

De Hargittai nagyszerű könyvéhez hasonló még a nagy világnyelveken sem, így tudtommal angolul sem, jelent meg eddig. Ez a könyv hiteles forrásmunka, de több és szívesebb, mint egy száraz lexikon, vagy enciklopédia. Sok oldalról járja körül mind a díjnak, mind a díjazottaknak, mind pedig a veszteseknek jó, vagy rossz sorsát, diadalmeneteit, vagy kálváriáit. Előjáróban alá kell húznunk, hogy a könyv a *tudományos (a fizikai, a kémiai és a fiziológiai-orvosi) Nobel-díjakra összpontosít*, tehát sem az irodalmi, sem a közgazdasági, sem pedig a béke Nobel-díj ügyével nem foglalkozik! A munka híven tükrözi az avatott magyar szerző, a kiváló kémikus professzor és akadémikus szelíd humorát, jóindulatú iróniáját, távolságtartó, de egyben empátiával teli bölcsességét. A magyar nyelvű kiadás reményünk szerint nem késheet sokáig!

A három és félszáz oldalas impozáns kötet korszerű szerkezete, szakmailag kifogástalan könyvészeti struktúrája nem megy a szinte „könnyed”, olvasmányos jelleg rovására. Szellemes stílusa ugyanakkor egyáltalán nem „frivol”, ahogy Hargittai néha saját műfaját aposztrofálja, hanem igazi emberi lelki mélységeket bejáró, néhol valódi személyes drámákat érintő tárgyilagos gondolatfűzés! A kötet rövid előszavát a maga is kiváló Nobel-díjas *James Watson* írta. Ezt követően a könyv *Bevezetőjét*, majd 12 fejezetét olvashatjuk. Ezt a fő szöveget epilógus, jegyzet-apparátus, további olvasmányok ajánlata, a száz esztendő (1901-2001) tudományos Nobel-díjasainak adatokkal gazdagított listája, és végül a névmutató zárja.

A *Bevezető* mindjárt egy humoros, egyben a kíváncsiságot gerjesztő fordulattal kezdődik: Rejtő Jenő (P.Howard) magyar írónak „A Tizennégy karátos autó” című opuszában egy Gorcsev Iván nevű munkanélküli matróz elnyeri a fizikai Nobel-díjat, pedig még 21 éves sincs. Mi, beavatott magyar olvasók, persze rögtön tudjuk, hogy Gorcsev kártyán nyeri el a díjat egy Stockholmból indult hajón egy idős tudóstól! Ezzel a könnyed leírással Hargittai dokumentálni kívánja, hogy a Nobel-díj már 1940-ben, amikor Rejtő regénye megjelent, népszerű ponyvaregény témája lehetett! Ebből a bevezető fejezetből megtudjuk, hogy Hargittai István könyvének alapja *hetven (70!) Nobel-díjassal* lefolytatott interjúja. Az első beszélgetés 1965-ben *Nikolaj Szemjonov* orosz kémikussal, az utolsó kettő pedig 1999-ben *Ahmed Zewail* kémiai és *Günter Blobel* orvosi Nobel-díjassal zajlott le. Az interjúk zöme a 90-es évek vége felé készült. Már ebben a *Bevezetőben*

felbukkan a szerző vissza-visszatérő problémája: mi a magyarázata a Nobel-díj semmi más tudományos elismeréssel nem összemérhető hatalmas és egyedülálló presztízisének és rangjának, szinte „vízvázlatzó” jellegének? Az igényes munka tulajdonképpen végig erre a tudományszociológiai és lélektani kérdésre kíván az avatott természettudós vélekedéseivel és kommentárjaival választ adni.

Az első fejezet *A Nobel-díj és Svédország* címet viseli, amelyben a díj odaítélésének számos, kevésbé ismert részletéről értesülhetünk. Megtudjuk például az őszi-téli zárt és titkos ülések pontos menetrendjét, a jelölési jogok listáját, a Nobel-végrendelet teljes szövegét, az odaítélt összegek alakulását az évek folyamán. Értesülünk a Nobel-bizottságok hierarchiájáról, a mindenkori politikával való kényszerű összefonódásáról. E fejezet külön érdekessége a háborús idők Nobel-díj politikájának sok részlete, továbbá a díj és más tudományos elismerések összehasonlításának kényes kérdése. A második fejezet *A Nobel-díj és a nemzeti politika* címet hordozza, ebben a különböző országok esélyeit és hátrányait veszi a szerző górcső alá. Ír a japánok hátrányáról, a zsidó származás identitási problémáiról, a háborús Németország és a Szovjetunió sajátos álláspontjairól, stb. A harmadik fejezet címe: *Kik nyernek Nobel-díjat?* E fejezet főleg a tudós személyisége és Nobel-díj elnyerése közötti összefüggések kérdését boncolgatja. Fejezete elején a szarkasztikus kedvű szerző összehasonlítást tesz a Nobel-díjra való „felkészülés” esélye és a *Miss America* választásra történő előkészületek között. Miután megállapítja, hogy a dicsőség utáni sóvárgáson kívül nem sok közös vonás fedezhető fel e két elhíresült esemény között, kimerítően boncolgatja az összefüggést a nagyformátumú emberi és tudósi személyiség és a Nobel-díj elnyerésének esélye között. Sok eset bizonyítja, hogy bizony nem sok a korreláció a két jelenségcsoport között. Ezt a tényt a nemzetközi kutatói társadalom ugyan régóta vallja, mégis megdöbbentőek Hargittai István összehasonlító párhuzamai! Jelentéktelen személyiségek Nobel-díjai és súlyos, kiváló egyéniségek mellőzése szinte a teljes száz év alatt napirenden voltak és vannak ma is. A munka negyedik fejezete maguknak a világgraszáló felfedezéseknek a természetrajzával foglalkozik, míg az ötödik a jelöltek és a díjazottak nehézségeinek és a velük ellenséges társadalmi környezetnek szerepére világít rá. Itt például részletes leírást kapunk a két ismert szovjet kiváló fizikusnak, *Lev Landau*nak és *Pjotr Kapiczának* a hatalommal való szembeállításáról és viszonylag szerencsés sorsáról.

A kiváló könyv hatodik fejezete, nyilván a sok interjú anyaga nyomán, azt a kérdést taglalja, hogy milyen okok és körülmények vezették a díjazottakat a felfedezések és ezek nyomán a sikereik felé. Ennek folytatásaként a hetedik fejezet a kutatókat inspiráló környezetük, illetve a kedvező hatású társadalmi milió hiányának hatását tárgyalja.

Meglehetősen elemző indíttatású, érdekfeszítő és sok anekdotikus elemmel gazdagított az eredményekben szerepet játszó mentorokkal, tehát nagy szellemi hatású egyéniségekkel foglalkozó nyolcadik, valamint a kutatási területek menet közbeni váltásait és ezek kombinálásait taglaló kilencedik fejezet. Talán nem véletlen, hogy a kötet igen gazdag, eredeti és jól sikerült, fejezetek szerinti fényképanyaga éppen eme kilencedik fejezet szövegének közepére lett beiktatva! A munka tizedik fejezete a Nobel-díjasok által kisugárzott társadalmi és intézményi hatásokat sorolja fel, mint például a röntgenezés terminusának meghonosodása *Conrad Röntgen* nyomán, vagy az orosz Engelhardt Intézet elnevezése *Vladimir Engelhardt* nyomán, stb. A kötet tizenegyedik fejezete a díjazottak szakmai és emberi sorsát elemzi a Nobel-díj elnyerése után. Amint azt eddig is tudni véltük, vagy legalább is sejtettük, a kevesek tovább folytatták az intenzív kutatást, a többség életét azonban a díj birtoklása teljesen megváltoztatta. Sokan vezető adminisztratív posztokat fogadtak el, egyesek valódi közéleti szereplők lettek, mások viszont szinte jelentéktelen személyekké váltak a tudomány és a közélet számára. Számomra Hargittai István munkájának talán leghatásosabb, mindenesetre legmegrázóbb fejezete az utolsó, tizenkettedik, amelynek címe: *Akik nem nyertek*. Ebbe a csoportba két típusú kutatót sorol be a szerző. Az egyikbe azokat, akik jelentős felfedezést mondhattak magukénak, de a Nobel-bizottságok nem honorálták azokat. A másik csoportba azokat a kutatókat tünteti fel, akik jelentősen hozzájárultak egy-egy Nobel-díjnak kollegáik számára történt odaitéléséhez, de, általában igazságtalanul, kihagyták őket a jutalmazásból. A legrészletesebben az amúgy is híressé, sőt hírhedtté vált *Lise Meitner-ügyet* írja le Hargittai. Az ügynek igen nagy utólagos irodalma keletkezett, a mi szakmai köreinkben is eléggé ismert, ezért röviden csak ennyit: *Otto Hahn* az 1944. évi kémiai Nobel-díjat a háború után, 1945-ben vette át „a maghasadás felfedezéséért”. Már sokkal a háború előtt tudott volt, hogy a felfedezésben egyenrangú partnere volt *Lise Meitner*, aki Bécsből, Boltzmann tanítványaként került Berlinbe és már 1907-től (!) a vegyész *Hahn*-al dolgozott együtt fizikusként. Zsidó létére átvészelte a hitleri hatalomátvételt és csak az osztrák Anschluss után menekült el Németországból. De már 1924 óta folyamatosan és ismételten együtt jelölték kettőjüket hol a fizikai, hol a kémiai Nobel-díjra. Számos szerencsétlen, egymást erősítő ok játszott közre abban, hogy 1945-ben elfelejtkeztek róla. *Lise Meitner* 1968-ban, 90 éves korában halt meg. Ezt a felkavaró esetet Hargittai az emberi gyengeségek és esendőségek sorozata iránti megértéssel, tehát kellő bölcsességgel és emelkedettséggel tárgyalja, ami kitűnő művének hitelét még csak növeli.

Recenzióm befejezéseként megismétlem reményemet, hogy Hargittai István jelentős tudományszociológiai és -történeti munkája hamarosan magyar nyelven (és az angol kiadásnál valamivel olcsóbban) is hozzáférhetővé válik!

Budapest, 2002.szeptember 14.

Ádám György
akadémikus